

UNIVERSITI
SAINS
MALAYSIA

THE 7th ISDEV INTERNATIONAL ISLAMIC DEVELOPMENT SYMPOSIUM CONFERENCE (IDMAC 2013)

Towards Islamic Research Methodology

21-24 October 2013 - University Conference Hall USM

Organised by
The Islamic Development & Management Studies (ISDEV)
Universiti Sains Malaysia (USM)

PHILOSOPHY OF ISLAMIC RESEARCH METHODOLOGY

Research Methodology In Islamic Perspective (RMIP) Wan Sulaiman Wan Yusoff	1
The Features Of Islamic Research Methodology: An Interpretivist Approach Dana Nawzar Ali Jaf & Zaid Ahmad	25
A Concept Of Islamic Research Methodology: A Reflection Dina Fauziah	36
Asas Perkaedahan Penyelidikan Pengurusan Insan Berteraskan Islam Fadzila Azni Ahmad	41

ISLAMIC RESEARCH METHODOLOGY IN AL-QUR’AN AND AL-SUNNAH

Aplikasi Kaedah <i>Mufasssirin</i> Dalam Penganalisisan Data Penyelidikan Berkaitan Islam Mohd Shukri Hanapi	65
Kaedah <i>Naqd</i> Al-Hadith Sebagai Kaedah Penentu Kesahan Data: Analisis Dari Perspektif Al-Qur’an Dan Al-Sunnah Nor Hanani Ismail	85
منهج المحدثين في التعامل مع الإشارات العلمية في نصوص السنة النبوية Adam Mohammad Mustapha	106
The Importance Of Tawhidic Approach In Islamic Research Methodology Ekarat Sitisan & Metinee Adam	125

USUL FIQH IN ISLAMIC RESEARCH METHODOLOGY

والآفاق الأسس-الفقهية الدراسات في العلمي البحث Ali al-Suhibani	135
The Process Of Fiqh Teaching And Learning: An Averroes Approach To Methodology Aouidad Rachid	163
Aplikasi Kaedah Tasawwur Ilmu Mantik (<i>Tasawwur Al-Mantiqi</i>) Dalam Penyelidikan Islam Shahir Akram Hassan	190
Aplikasi <i>Dilalat</i> Dalam Kaedah Penyelidikan Berteraskan Islam (KPI) Mohd Syahmi Mohd Miswan	209

ISLAMIC LAW IN ISLAMIC RESEARCH METHODOLOGY

Kriteria Penyelidik Muslim Berasaskan Kriteria Kelayakan Mufti
Wan Mohd Khairul Firdaus Wan Khairuldin 227

Pendekatan Sosiologi Hukum Islam Dalam Kajian Usul Al-Fiqh Gunaan
Syamsul Azizul Marinsah & Mohd Anuar Ramli 244

Pendekatan Integratif Dalam Kajian Hukum Islam: Aplikasi Terhadap Kadar Alkohol Yang Dibenarkan Dalam Makanan Dan Minuman
Mohammad Aizat Jamaludin, Mohd Anuar Ramli & Mohd Mahyeddin Mohd Salleh 267

RESEARCH METHODOLOGY IN ISLAMIC ECONOMICS

The Application Of The Delphi Technique In Developing A Sustainable Business Model For Islamic Banks
Ahmad Takiuddin Shuaib 287

Aplikasi Metodologi Ta’sil Dalam Penyelidikan: Kes Taksiran Zakat Perniagaan Di Malaysia
Zahri Hamat 272

The Methods Of *Qawaid Fiqhiyyah* In Investigating Muslim Practice On Business Research
Orawit Boonchom 302

Kaedah Metodologi Islam: Satu Analisa Terhadap Kajian Gelagat Kepatuhan Zakat Di Malaysia
Ram Al Jaffri Saad 316

ISLAMIC RESEARCH METHODOLOGY THROUGH MUSLIM SCHOLARS’ THOUGHT

Methodology of Malay Commentary works: A special reference to Shaykh Dawud al-Fatani’s *Ward al-Zawahir*
Che Razi Jusoh 330

Objektiviti Al-Biruni Dalam Kaedah Penyelidikan: Ke Arah Suatu Kajian
Nur Ilani Mat Nawi 348

Integrasi Epistemologi Dalam Kaedah Saintifik Ibn Al-Haytham
Mohd Syahmir Alias 358

The Philosophy Of Scientific Research Methodology: An Introspection Of The Principles From The Islamic Civilization Perspective
Shaik Abdullah Hassan Mydin 371

APLIKASI KAEDAH TASAWWUR ILMU MANTIK (*TASAWWUR AL-MANTIQI*) DALAM PENYELIDIKAN ISLAM¹

Shahir Akram Hassan²

Pusat Kajian Pengurusan Pembangunan Islam (ISDEV)

Pusat Pengajian Sains Kemasyarakatan

Universiti Sains Malaysia, Pulau Pinang

E-mel: shahir_isdev@yahoo.com

Tel: 04-653 2661; Faks: 04-653 2124

Abstrak

Terdapat tiga kaedah yang besar dalam ilmu mantik. Pertama, kaedah penaakulan *Tasawwur* (Konsep). Kedua, Kaedah Penaakulan *Tasdig* (Kesahihan). Ketiga, kaedah pembuktian kebenaran penaakulan (*al-Istidlal*). *Tasawwur* ialah kaedah untuk menggambarkan apakah objek dan konsep yang hendak dikaji. Dalam sesuatu penyelidikan, walau pun terdapat kebebasan dalam melihat sesuatu perkara daripada pelbagai sudut pandang, namun ia menjadi berbeza apabila melibatkan penyelidikan Islam. Setiap konsep mahu pun definisi mestilah selaras dengan kehendak Islam itu sendiri. Persoalannya, apakah kaedah *tasawwur* ilmu mantik itu? Bagaimanakah kaedah tersebut dapat diaplikasikan dalam menjalankan sesuatu penyelidikan Islam? Kertas kerja ini bertujuan mengenal pasti kaedah *tasawwur* menurut ilmu mantik dan mengaplikasikan kaedah penaakulan yang ada dalam menjalankan penyelidikan Islam. Untuk menjawab semua persoalan ini, perbincangan dalam kertas kerja ini dibahagikan kepada dua bahagian. Pertama, membincangkan kaedah *tasawwur* ilmu mantik; dan kedua, membincangkan cara untuk mengapikasi kaedah *tasawwur* ilmu mantik dalam menjalankan bagi sesuatu penyelidikan Islam. Sebagai hasilnya, kajian perpustakaan ini mendapati terdapat sekurang-kurangnya terdapat tiga kaedah *tasawwur* ilmu mantik ini. Pertama, kaedah menggambarkan sesuatu melalui *alfazh*, *mafhum* dan *masadaq*; kedua, kaedah mendapatkan gambaran menyeluruh melalui *nisbah*; dan ketiga, kaedah pendefinisian menurut ilmu mantik. Ketiga-tiga kaedah ini didapati memberi kesan yang signifikan dalam menjalankan penyelidikan Islam.

Kata Kunci: *aplikasi, mantik, kaedah penaakulan, tasawwur, penyelidikan, Islam*

¹ Kertas kerja yang akan dibentangkan di *The 7th ISDEV International Islamic Development Management Conference (IDMAC2013)*, anjuran Pusat Kajian Pengurusan Pembangunan Islam (ISDEV), Pusat Pengajian Sains Kemasyarakatan, Universiti Sains Malaysia (USM), Pulau Pinang, pada 9-10 Disember 2013, di Dewan Persidangan Universiti (DPU), USM, Pulau Pinang.

² Shahir Akram Hassan merupakan calon Ijazah Kedoktoran di Pusat Kajian Pengurusan Pembangunan Islam (ISDEV), Pusat Pengajian Sains Kemasyarakatan, Universiti Sains Malaysia. Beliau juga merupakan Felo RLKA (Rancangan Latihan Kakitangan Akademik) di Bahagian Pengurusan Pembangunan Islam (PPI), Pusat Pengajian Sains Kemasyarakatan, Universiti Sains Malaysia.

PENDAHULUAN

Menurut 'Abdul Hadi al-Fadhli (t.t), Ahmad Damanhuri (2006), Al-Habannakah (1993), Al-Quasini (t.t), Al-Shanqiti (2007), Mahdi Fadhlullah (1998), Murtadha Mutahhari (2011), dan H.Syukriadi Sambas (2003), kesemuanya bersetuju bahawa ilmu mantik ini terdiri daripada tiga bahagian utama. Pertama *tasawwur*; kedua, *tasdiq* dan ketiga, *al-istidlal*.

Ketiga-tiga kaedah ini ibarat satu kitaran yang lengkap. *Tasawwur* ialah kaedah untuk menggambarkan apakah objek dan konsep yang hendak dikaji. Selepas itu, *tasdiq* menyediakan kaedah untuk mengkaji apa yang telah digambarkan dalam *tasawwur* tadi, sama ada ia benar atau pun tidak. Untuk menyokong kebenaran atau meletakkan hujah sesuatu itu tidak benar pula, *dilalah* memainkan peranan sebagai kaedah dalam pembuktian.

Tasawwur ilmu mantik atau terjemahannya ialah *tasawwur al-mantiqi* merupakan peringkat yang paling penting. Ia merupakan permulaan kepada proses membuat penaaakulan. *Tasawwur* merupakan proses membuat gambaran ke atas sesuatu perkara. Malah mantik turut menetapkan apakah objek yang boleh difikirkan dengan kemampuan akal. Menurut ilmu mantik objek berfikir dinamakan *maujudat* (sesuatu yang wujud). Ia terbahagi kepada *Ghair Nisbiyyah* dan *Nisbiyyah*. *Ghair Nisbiyyah* terdiri daripada khayalan (*jauhar huyuli*), gambar (*surah*), individu yang boleh berkata-kata (*nafs annathiqah*), sesuatu fizikal (*jisim*) dan '*aql*. Ia juga terdiri daripada dua *kam*, yakni *kam muttasil* dan *kam munfasil*. Selain itu *Ghair Nisbiyyah* juga mempunyai empat *kaif*. *Kaif mahsus* yang lima, *nafsani*, *mahsus bil kam* dan *isti'dadi* (Ahmad Damanhuri, 2006).

Kesemua perkara yang disebutkan di atas menunjukkan keluasan kemampuan akal untuk berfikir tanpa had tentang apa yang dapat dilihat oleh panca indera yang lima sahaja. Seseorang boleh menggambarkan banyak perkara, asalkan mempunyai kemampuan untuk menerangkan atau menggambarkan mengikut kaedah yang ditetapkan dalam *tasawwur al-mantiqi*.

Kertas kerja ini bertujuan untuk membincangkan aplikasi kaedah *tasawwur al-mantiqi* dalam penyelidikan Islam. Bagi mencapai objektif yang ditetapkan, kertas kerja ini akan dibahagikan kepada dua bahagian perbincangan. Pertama, perbincangan tentang kaedah *tasawwur al-mantiqi* menurut ilmu mantik. Kedua, aplikasi kaedah *tasawwur al-mantiqi* dalam penyelidikan Islam.

KAEDAH TASAWWUR AL-MANTIQI MENURUT ILMU MANTIK

Tasawwur secara umumnya ialah perbincangan berkenaan konsep. Konsep ialah peralatan intelektual untuk mengetahui objek-objek individu yang membentuk alam. Konsep sesuatu objek hanyalah pernyataan mental tentang objek itu. Dengan kata lain, konsep ialah apa yang dapat difahami oleh akal daripada objek tersebut. Pemahaman terhadap sesuatu objek, atau konseptualnya bererti bahawa seseorang itu harus mampu mengetahui komponen-komponen yang membentuk objek tersebut.

Bagi mendapatkan konsep sesuatu objek dengan betul, sekurang-kurangnya seseorang itu boleh melihatnya melalui lima kaedah. Pertama, *dilalah*; kedua, *alfazh*; ketiga, *kulliyyat al-khams*; keempat, *al-ta'rif* dan kelima, *nisbah* (Ahmad Damanhuri, 2006; Al-Shanqiti, 2007 & Murtadha Mutahhari, 2011)

Al-Istidlal ialah sesuatu perkara yang difahamkan terhadap sesuatu perkara yang lain. *Al-Istidlal* dapat melahirkan atau menyebabkan wujudnya sesuatu petunjuk (H.Syukriadi Sambas, 2003). Dalam kata lain, *dilalah* memahami sesuatu menerusi sesuatu yang lain. Misalnya asap tebal menunjukkan adanya berlaku kebakaran. Setelah diketahui petunjuk yang hendak dibincangkan, petunjuk tersebut dizahirkan melalui *alfazh*. *Alfazh* ialah kata-kata yang merupakan pengungkapan realiti konkrit dan abstrak (*maujudat*) yang menjadi objek dapat difikirkan. *Alfazh* berperanan menjelaskan makna-makna yang hendak disampaikan oleh seseorang kepada orang lain. Misalnya sekolah. Sekolah merupakan tempat pelajar belajar. Lafaz sekolah menggambarkan adanya satu kawasan yang luas, terdiri daripada kelas, padang, kantin dan sebagainya. Sekolah dipenuhi oleh

dan murid yang sentiasa menjalankan proses pengajaran dan pembelajaran. Semua ini dapat digambarkan melalui satu patah perkataan iaitu sekolah.

Sebelum mempunyai lafaz-lafaz, seseorang perlu melihat kepada beberapa perkara sebelum dapat dibuat definisi (*al-ta'rif*). Kaedah ini dikenali sebagai *kulliyyat al-khams*. *Kulliyyat al-khams* merupakan bahan pembentukan takrif atau pengertian. *Kulliyyat al-khams* terbahagi kepada lima perkara iaitu *nau*, *jins*, *fasal*, *aradh khas* dan *aradh am* (Al-Damanhuri 2006; Al-Habannakah, 1993; Al-Shanqiti, 2007 & H.Syukriadi & M. Idris, 2003). Setelah dilihat kepada lima perkara ini barulah definisi dapat dibuat. Dalam ilmu mantik, kaedah membuat definisi dikenali sebagai *al-ta'rif*.

Al-ta'rif ialah penjelasan tentang penuturan sesuatu, yang dengan mengetahuinya akan melahirkan pengetahuan lain. *Dal* ialah kalimat yang menunjukkan hakikat sesuatu. Sekurang-kurangnya terdapat empat syarat dalam membuat takrif. Pertama ialah mencakup seluruh aspek yang didefinisikan dan mencegah aspek lain di luar sesuatu yang didefinisikan. Kedua, harus lebih jelas daripada sesuatu yang didefinisikan. Ketiga, tidak berputar-putar. Keempat, bebas daripada penggunaan perkataan *majazi* dan kata-kata yang mengandungi banyak makna.

Selain daripada mengetahui petunjuk, lafaz, dan definisi, dalam memahami konsep sesuatu objek, sesuatu objek boleh dilihat melalui *nisbah*. *Nisbah* bermakna sebahagian. Dalam kata lain, *nisbah* menceritakan sebahagian daripada sifat bagi sesuatu objek. Bagi menggambarkan sesuatu perkara menggunakan perkataan, *nisbah* boleh digunakan untuk memberi gambaran yang lebih jelas dan lebih tepat tentang sesuatu perkara dengan menceritakan sebahagian sifat daripada sesuatu objek. Menurut kaedah *nisbah* ini, terdapat 15 perkara yang boleh menunjukkan *nisbah* (sebahagian) tersebut.

Pertama, *tabayun*. *Tabayun* ialah *nisbah* antara satu makna dengan makna lain yang berbeza dengan *mafhum*. Ia juga tidak boleh digunakan antara satu dengan makna yang lain. Kedua, *tasawi*, iaitu *nisbah* satu makna dengan satu makna yang lain berbeza dengan *mafhum*, kecuali ia sama pada *masadaq*. Ketiga, umum dan khusus secara *mutlaq*, iaitu

satu makna dengan satu makna yang lain berbeza dengan *mafhum*, namun salah satu daripadanya mempunyai kesemua perkara yang ada pada yang keduanya menggunakan padanya tanpa berlawanan (al-Habannakah, 1993 & al-Shanqiti, 2007).

Keempat, umum dan khusus pada satu wajah, iaitu nisbah antara makna *kulli* dengan makna *kulli* yang lain. Setiap suatu daripada dua itu menggunakan sebahagian daripada yang terdapat pada yang satu lagi. Penggunaan itu pula hendaklah digunakan oleh yang pertama secara keseorangan dan tidak digunakan oleh yang lainnya. Kelima, *tawatu*, iaitu nisbah wujud makna *kulli* pada *afrad* dengan kesamaan secara sengaja (al-Habannakah, 1993 & Ahmad Damanhuri (2006).

Keenam, *tashkik*, iaitu nisbah wujud makna *kulli* pada *afrad* dengan kesamaan antara kuat dan lemah. Ketujuh, *taraduf*, iaitu nisbah lafaz kepada lafaz yang lain dari sudut pembuktian setiap sesuatu ke atas satu yang lain dengan makna yang sama yang menunjukkan yang satu lagi. Kelapan, *al-Ishtirak*, iaitu nisbah makna kepada makna yang lain dari sudut kesamaan antara keduanya pada satu lafaz yang menunjukkan setiap satu darinya. Ia merupakan lawan kepada *taraduf*. Kesembilan, *al-Takhaluf*, iaitu nisbah antara makna dengan makna yang lain dari sudut mungkin atau tidaknya berhimpun sekali, dan adakah mungkin untuk meletakkannya sekali pada satu tempat dan satu masa (al-Habannakah, 1993).

Kesepuluh, *al-Tadhadh*, iaitu nisbah antara satu makna dengan makna yang lain dari sudut tidak mungkin bersamanya walaupun dengan satu tempat dan masa tetapi mungkin boleh sama dari sudut kualiti. Kesebelas, *tanaqudh*, iaitu nisbah antara satu makna dengan makna yang lain dari sudut mungkin untuk berhimpun sekali dan dari sudut kesamaan kualiti pada satu perkara yang sama dan pada waktu yang sama.

Kedua belas, *tamathul*, iaitu nisbah antara satu makna dengan makna yang lain yang sama padanya dari sudut natijah.

ketiga belas, *al-Kulliyyah wal juziyyah*, iaitu nisbah antara satu makna dengan makna yang lain dari sudut keadaan salah satu daripadanya yang bersifat *kulli* dan satu lagi adalah merupakan satu *juzu* dari bahagian yang pertama tadi. Keempat belas, *al-Kulli wal juz'i*, iaitu nisbah antara satu makna dengan makna yang lain dari sudut keadaan salah satu daripadanya keseluruhan dan yang satu lagi sebahagian daripadanya. Kelima belas, *al-Idhafah*, iaitu nisbah antara dua makna yang diketahui setiap satu daripadanya berkaitan dengan yang lain. Dengan adanya *nisbah*, proses menggambarkan sesuatu objek akan menjadi lebih mendalam. *Nisbah* merupakan kaedah yang kelima dalam memenuhi keperluan *tasawwur*. Setelah terbina konsep, *tasdiq* akan diperlukan bagi menghubungkan dan menilai konsep-konsep tersebut.

APLIKASI KAEDAH *TASAWWUR AL-MANTIQI* DALAM PENYELIDIKAN ISLAM

Daripada perbincangan berkenaan *Tasawwur al-mantiqi*, sekurang-kurangnya terdapat tiga kaedah yang boleh diaplikasi dalam penyelidikan Islam. Tiga kaedah tersebut ialah pertama, kaedah menggambarkan sesuatu melalui *alfazh*, *mafhum* dan *masadaq*; kedua, kaedah mendapatkan gambaran menyeluruh melalui *nisbah*; dan ketiga, kaedah pendefinisian menurut ilmu mantik. Perbincangan dengan lebih mendalam adalah seperti berikut.

Kaedah Menggambarkan Sesuatu Melalui *Alfazh*, *Mafhum* Dan *Masadaq*

Pada bahagian sebelum ini, telah dinyatakan bahawa salah satu daripada peringkat penaakulan ialah *tasawwur*. *Tasawwur* yang dimaksudkan di sini ialah proses menaakul sesuatu daripada realiti kepada gambaran melalui perkataan. Ia umpama proses menterjemahkan daripada sesuatu yang boleh dilihat atau boleh dikhayalkan kepada perkataan. *Tasawwur* ini sebenarnya mempunyai kaedah yang tersendiri dalam menggambarkan sesuatu. Menurut ilmu mantik, bagi menghasilkan gambaran (*tasawwur*) yang tepat, seseorang itu sekurang-kurangnya perlu memahami dan menguasai apakah dia *alfazh*, *mafhum* dan *masadaq*.

Dalam perbincangan *alfazh*, setiap perkataan yang digunakan untuk proses penaakulan dirungkaikan. Tugas *alfazh* ialah mengungkapkan realiti konkrit dan abstrak (*maujudat*) kepada bentuk perkataan yang boleh dilafazkan. Sebab itulah mantik membahagikan lafaz itu kepada dua bahagian iaitu lafaz *mufrad* dan lafaz *murakkab*. Sama ada sesuatu lafaz itu *mufrad* atau *murakkab* akan memberikan gambaran kepada realiti sebenar bagi sesuatu perkara. Penaakulan boleh dilakukan sama ada melalui lafaz yang tunggal atau lafaz dibina daripada beberapa perkataan. Lafaz *mufrad* dibincangkan daripada sudut bentuk dan jenis.

Daripada segi bentuknya perbincangan dalam ilmu mantik menghuraikan yang proses menggambarkan (*tasawwur*) boleh berlaku melalui perkataan *mufrad*. Ada perkataan yang boleh terdiri daripada satu suku kata atau pun sebaliknya. Ada lafaz *mufrad* yang mempunyai bahagian yang dapat menunjukkan sesuatu erti, tetapi erti itu bukanlah yang dimaksudkan oleh kata-kata itu. Contohnya, Abdullah. *Abdun* mempunyai satu nama, iaitu hamba dan Allah mempunyai satu makna iaitu nama khas bagi tuhan. Namun Abdullah yang dimaksudkan di sini bukanlah hamba Allah, namun ia adalah nama khas bagi seorang manusia. Dalam lain perkataan, Abdullah itu bermaksud seseorang yang bernama Abdullah. Ada juga lafaz *mufrad* yang mempunyai bahagian yang dapat menunjukkan sesuatu erti, tetapi ertinya bukan yang dimaksudkan. Contohnya ialah *hayawan al-nathiq*. *Hayawan* bermaksud haiwan-haiwan. *Al-nathiq* pula bermaksud yang berkata-kata. Lafaz tadi bukanlah bermaksud terdapat haiwan yang pandai berkata-kata, namun ia merupakan satu lafaz yang diberikan bagi menggambarkan keadaan manusia yang merupakan objek hidup seperti haiwan-haiwan lain. Namun apa yang istimewanya manusia ialah manusia mempunyai kebolehan untuk bercakap dan berkata-kata. Maka gelaran *hayawan al-nathiq* ialah ditujukan kepada manusia kerana hanya manusia yang boleh bercakap dan berfikir bukannya bermaksud haiwan lain.

Perbincangan dan pembahagian seperti ini dilihat dapat meminimumkan kesalahan dalam membuat gambaran. Proses penaakulan dikenal pasti daripada proses yang melibatkan sepatah perkataan lagi. Selepas itulah baru dikenal pasti perkataan yang dikeluarkan secara berturutan atau dikenali sebagai lafaz *murakkab*.

Menurut ilmu mantik lafaz *murakkab* ini boleh terjadi dalam dua bentuk. Pertama ialah yang boleh difahami dan kedua ialah yang tidak difahami. Lafaz *murakkab* yang boleh difahami dipanggil lafaz yang *tam*. Ia sempurna maknanya dan boleh difahami. Lafaz yang *murakkab*, namun tidak boleh difahami dipanggil lafaz *naqis*. Maknanya tidak sempurna dan tidak boleh difahami maknanya. Walaupun banyak perkataan digunakan namun maknanya tidak sempurna sehingga pendengar tidak faham maksudnya (al-Syanqiti, 2007).

Walaupun *Murakkab tam* boleh difahami, namun bukan semuanya boleh terlibat dalam proses penaakulan. *Murakkab tam* pula terbahagi kepada dua. *Murakkab khabari* iaitu kalimat berita atau *qadhiyah*. Setiap kalimat yang isi maknanya mengandungi kemungkinan benar dan salah. Satu lagi ialah *Murakkab insyai*. *Murakkab insyai* ialah setiap kalimah yang isinya tidak mengandungi kemungkinan yang benar atau salah. *Murakkab insyai* ini seperti kata perintah, kata larangan, kata tanya, dan kata seru. *Murakkab insyai* ini tidak boleh dijadikan objek dalam penaakulan kerana tidak mengandungi benar atau salah (al-Shanqiti, 2007).

Jika dianalisis daripada pembahagian *alfazh mufrad* dan *murakkab* seperti yang dibincangkan sebelum ini, dapat dibuktikan yang proses penaakulan dan *tasawwur* bermula dengan memilih perkataan untuk menggambarkan sesuatu lagi. Bukan semua perkataan sesuai menggambarkan sesuatu. Malah walaupun ia terdiri daripada beberapa patah perkataan, ia belum tentu dapat digunakan untuk proses *tasawwur* kerana kata-kata seperti kata larangan, kata perintah dan sebagainya tidak memerlukan benar atau salah sekali gus tidak perlu ditaakul.

Namun apa yang perlu di ambil kira dalam kaedah penyelidikan Islam ialah lafaz *mufrad kulli* ini terdiri dari *musta'mal* dan *ghair musta'mal* (Al-Quasini, t.t). Lafaz *mufrad kulli musta'mal* ialah lafaz yang boleh digunakan dalam mantik dan dalam membuat penaakulan. Menurut ulama mantik *mutaqaddimin*, *musta'mal mufrad kuli* ini terdiri daripada tiga bahagian. Pertama, lafaz yang wujudnya tidak dapat dilihat oleh indera mata seperti malaikat, jin dan syaitan. Kedua, lafaz yang wujudnya boleh dilihat oleh

indera mata tetapi hanya satu, iaitu matahari. Ketiga, lafaz yang buktinya terlihat oleh indra mata seperti manusia.

Menurut ulama *mutaakhkhirin* pula, lafaz *musta'mal mufrad kuli* terbahagi kepada enam. Pertama, lafaz *mufrad kuli* yang tidak terlihat (abstrak) dan mustahil adanya seperti berkumpulnya barat dan timur. Kedua, lafaz *mufrad kuli* yang abstrak tetapi menurut rasional boleh ada seperti air laut daripada perak. Ketiga, lafaz *mufrad kuli* yang hanya ada satu-satunya, tidak ada kata yang lain seperti Allah. Keempat, lafaz *mufrad kuli* yang buktinya hanya terlihat sebahagian, tetapi boleh ada yang lainnya seperti matahari. Kelima, lafaz *mufrad kuli* yang buktinya ada dan ada pula tempatnya seperti makan. Keenam, lafaz *mufrad kuli* yang buktinya ada, tetapi tempatnya abstrak seperti nikmat Allah SWT.

Walau pun terdapat perbezaan antara *mutaqaddimin* dan *mutaakhkhirin*, namun perbezaannya bukanlah bertentangan. Pendapat *mutaqaddimin* hanya mengelaskan tiga perkara, namun *mutakhkhirin* lebih mendalam dengan mengelaskan enam. Namun kedua-dua *mutaqaddimin* dan *mutaakhkhirin* ini mempunyai satu persamaan iaitu menerima apa yang tidak dapat dilihat dengan panca indera sebagai objek untuk ditaakul. Sama ada yang buktinya ada untuk dilihat atau pun yang hanya dapat dipelajari melalui al-Quran dan hadis seperti perkara-perkara *sam'iyat*.

Penetapan ulama *mutaqaddimin* dan *mutaakhkhirin* ini penting kerana ia akan menentukan kekuatan *mafhum* dan *masadaq* menurut Islam. Seperti yang dibincangkan sebelum ini, lafaz *isim* dilihat dari segi cakupan maknanya ada *kulli* dan *juz'i*. *Isim kulli* ini dilihat dari segi pembuktian (*al-istidlal*) maknanya kepada realiti yang dituju oleh makna tersebut. Hal inilah yang dimaksudkan dengan *mafhum* dan *mashadaq*. *Mafhum* ialah makna atau pengertian yang ditunjukkan oleh lafaz *kulli*. Contohnya ialah orang yang belajar di Institut Pengajian Tinggi sebagai makna kepada perkataan mahasiswa. *Masadaq* pula ialah individu-individu yang dituju oleh makna atau pengertian itu. Contohnya seperti Arif, Usman, Abdullah dan lain-lain sebagai mahasiswa. *Mafhum* dan

tasadaq akan membantu *alfazh* yang dibina untuk menggambarkan sesuatu dengan sempurna.

Di sinilah pentingnya untuk mengetahui batasan penaakulan menurut ilmu mantik dalam Islam. Adakah ia terhad kepada panca indera atau pun boleh dibantu melalui wahyu. Jika perkara ini tidak difahami dengan jelas, penyelidikan berkaitan Islam juga akan mengalami masalah. Penyelidikan berkaitan Islam tidak hanya melihat kepada perkara-perkara zahir tetapi sebahagian daripada perkara yang tidak dapat dilihat atau tidak logik kepada akal akan terlibat sama dalam penyelidikan berkaitan Islam. Maka kaedah penaakulan mantik diperlukan di sini.

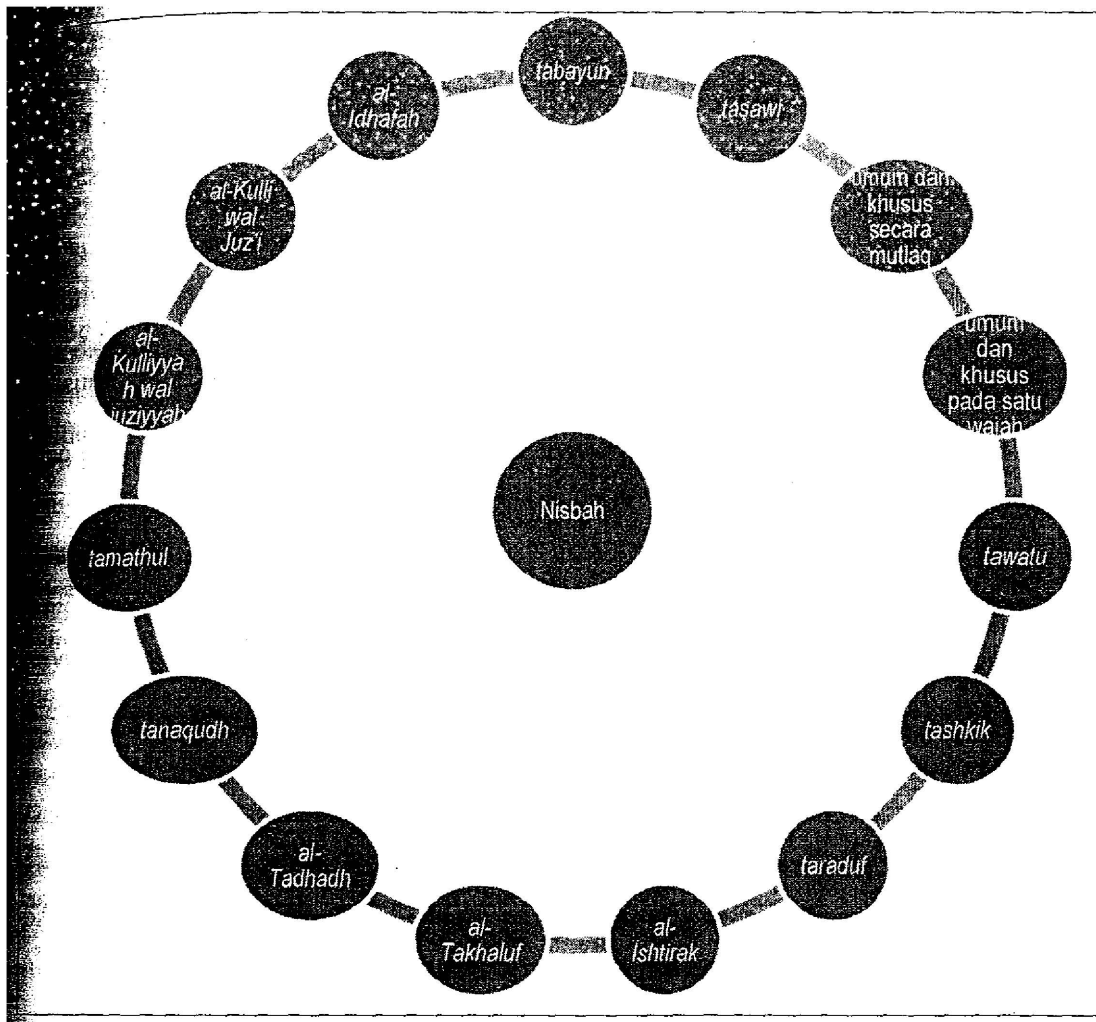
Namun begitu, ada kalanya gambaran atau *tasawwur* yang dibina mempunyai kemungkinan yang banyak, terdapat persamaan atau boleh difahami daripada pelbagai sudut. Maka *tasawwur* dilihat tidak dapat memberi gambaran yang menyeluruh. Namun mantik masih mempunyai instrumen untuk membantu dalam membuat gambaran yang menyeluruh. Instrumen yang dimaksudkan ialah *nisbah*. Gambaran menyeluruh melalui *nisbah* akan dibincangkan dalam bahagian seterusnya.

Kaedah Mendapatkan Gambaran Menyeluruh Melalui *Nisbah*

Nisbah ialah merujuk kepada sebahagian. Dalam menggambarkan sesuatu perkara menggunakan perkataan, *nisbah* boleh digunakan untuk memberi gambaran yang lebih jelas dan lebih tepat tentang sesuatu perkara. Menurut ilmu mantik, terdapat 15 perkataan yang boleh digunakan di bawah *nisbah* ini. Pertama, *tabayun*. Kedua, *tasawi*. Ketiga, umum dan khusus secara mutlaq. Keempat, umum dan khusus pada satu wajah. Kelima, *tawatu*. Keenam, *tashkik*. Ketujuh, *taraduf*. Kelapan, *al-Ishtirak*. Kesembilan, *al-Takhaluf*. Kesepuluh, *al-Tadhadh*. Kesebelas, *tanaqudh*. Kedua belas, *tamathul*. Ketiga belas, *al-Kulliyyah wal juziyyah*. Keempat belas, *al-Kulli wal Juz'i*. Kelima belas, *al-Idhafah*.

Kelima belas-lima belas nisbah ini merupakan aspek yang boleh dilihat kepada sesuatu perkara bagi mendapatkan gambaran yang menyeluruh. Sebagai contoh, dalam membincangkan muslim dan mukmin. Muslim ialah mereka yang menerima apa yang dibawa oleh Nabi SAW. Mukmin pula ialah mereka yang membenarkan apa yang dibawa oleh Nabi SAW. Muslim dan mukmin sama (*tasawi*) pada beriman kepada apa yang dibawa oleh Nabi SAW. Namun yang lebih jelas (*tabayun*) muslim hanya menerima, mukmin membenarkan. Ini berbeza (*takhaluf*) dengan *munafiq* iaitu orang yang berpura-pura menerima apa yang dibawa oleh Nabi SAW. Berlawanan (*al-tadhad*) dengan muslim dan mukmin ialah golongan kafir. Begitulah seterusnya, perbincangan akan menjadi lebih jelas dan menyeluruh menggunakan nisbah. Walaupun nisbah dapat menggambarkan isu secara menyeluruh, namun ia memakan perbincangan yang panjang. Ada kalanya, gambaran diperlukan secara ringkas. Untuk memenuhi keperluan ini, pendefinisian diperlukan bagi menggambarkan sesuatu perkataan dengan jelas, namun ringkas dan padat. Gambaran mengenai kaedah mendapatkan gambaran yang menyeluruh melalui *nisbah* seperti yang dibincangkan tadi dapat di gambarkan seperti Gambar Rajah 1:

Gambar rajah 1 menunjukkan nisbah mempunyai 15 perkara yang merupakan sebahagian daripada objek yang boleh dikenal pasti untuk mendapatkan gambaran yang lebih menyeluruh mengenai sesuatu objek yang dilihat. 15 perkara tersebut ialah pertama, *tabayun*. Kedua, *tasawi*. Ketiga, umum dan khusus secara mutlaq. Keempat, umum dan khusus pada satu wajah. Kelima, *tawatu*. Keenam, *tashkik*. Ketujuh, *taraduf*. Kelapan, *al-Ishtirak*. Kesembilan, *al-Takhaluf*. Kesepuluh, *al-Tadhadh*. Kesebelas, *tanaqudh* Kedua belas, *tamathul*. Ketiga belas, *al-Kulliyyah wal juziyyah* Keempat belas, *al-Kulli wal Juz'i*. Kelima belas, *al-Idhafah*.

Gambar Rajah 1: Kaedah *nisbah* menurut ilmu mantik

Kaedah Pendefinisian Menurut Ilmu Mantik

Menurut ilmu mantik, bagi membuat pendefinisian sesuatu perkara sekurang-kurangnya perlu difahami daripada lima perkara iaitu *nau*, *jins*, *fasal*, *aradh khas* dan *aradh am*. Semua ini dikenali sebagai *kulliyat khams*. *Kulliyat khams* merupakan bahan pembentukan takrif atau pengertian. *Kulliyat khams* terdiri daripada lima perkara iaitu *nau*, *jins*, *fasal*, *aradh khas* dan *aradh am*.

Nau ialah lafaz *kulli* yang mencakup banyak individu yang sama dalam hakikatnya atau lafaz *kulli* yang berada di bawah lafaz *kulli* yang lain yang mempunyai cakupan bukti individu yang lebih luas. Contohnya ialah manusia. *Afradnya* banyak seperti Usman, Ahmad, Abdullah dan lain-lain (Ahmad Damanhuri, 2006).

Jins pula ialah lafaz *kulli* yang mencakup individu-individu yang hakikatnya berbeza-beza, atau lafaz *kulli* yang di bawahnya terdapat lafaz *kulli* lain yang lebih khusus. Contohnya seperti haiwan di bawahnya ada rusa, kuda, kucing dan lain-lain (Al-Shanqiti, 2007).

Fasal ialah sesuatu sifat atau kumpulan substansial yang dapat membezakan satu individu dengan individu yang lainnya yang hakikatnya bersekutu dalam satu jenis. Contohnya berfikir (*al-Nathiq*) bagi manusia dapat membezakannya daripada bukan manusia (al-Quasini, t.t).

Aradh Khas pula ialah satu sifat atau kumpulan sifat-sifat di luar hakikat yang terdapat dalam satu hakikat individu manakala *aradh Am* ialah satu sifat atau beberapa sifat di luar hakikat yang terdapat pada individu yang hakikatnya berbeza (H. Syukriadi Sambas, 2003).

Setelah sesuatu perkara dikenal pasti daripada lima sudut di atas, barulah pendefinisian (*takrif*) dapat dibina. Sekurang-nya-kurangnya terdapat empat syarat dalam membuat takrif. Pertama ialah mencakup seluruh aspek yang didefinisikan dan mencegah aspek lain di luar sesuatu yang didefinisikan. Kedua, harus lebih jelas daripada sesuatu yang didefinisikan. Ketiga, tidak berputar-putar. Keempat, bebas daripada penggunaan perkataan *majazi* dan kata-kata yang mengandungi banyak makna.

Kuliyat khamis dan pendefinisian merupakan satu kaedah umum yang boleh dijadikan panduan dalam melakukan pendefinisian. Namun antara yang perlu diberi perhatian dalam menjalankan penyelidikan berkenaan Islam dan orang Islam ialah meneliti pendefinisian yang dibina oleh orang yang bukan Islam terhadap konsep atau sesuatu

melibatkan Islam. Adakah pendefinisian itu menepati dan memberi gambaran yang mengenai apa yang Islam maksudkan? Begitu juga adakah pendefinisian itu mewakili Islam sebagai agama yang syumul?

Bagai contoh Muhammad Syukri Salleh (2010 & 2012) telah menulis tentang usaha memikirkan semula pengurusan kekayaan dan pencarian makna pemasaran Islam. Dalam mendapatkan gambaran bagi pengurusan kekayaan, Muhammad Syukri Salleh (2010) melihat dari manakah asal usul pengurusan kekayaan itu? Adakah daripada Islam sendiri atau daripada pengurusan lazim? Namun menariknya, daripada mengguna pakai definisi yang sedia ada, beliau membincangkan terlebih dahulu, apakah pandangan Islam terhadap kekayaan? Siapakah yang perlu kaya? Kemudian dibincangkan apakah objek yang diletakkan di bawah pengurusan kekayaan. Memahami dengan mendalam konsep kaya dan miskin dalam Islam, selepas itu barulah beliau membuat keputusan yang perlu mencari satu definisi kaya dan miskin menurut Islam.

Dalam kata lain, pendefinisian yang dibuat haruslah selaras dengan Islam dan konsep-konsep Islam itu sendiri. Setelah perkara ini dilakukan, barulah definisi ini boleh diguna pakai dalam menggambarkan sesuatu perkara berkenaan Islam dan orang Islam. Setelah itu, barulah kajian yang dilakukan berkenaan Islam dan orang Islam akan mendatangkan hasil yang sesuai dengan Islam dan orang Islam. Misalnya seperti apa yang telah dilakukan oleh Muhammad Syukri Salleh (2013). Beliau telah menilai semula pendefinisian kemiskinan. Menurut beliau, kebanyakan definisi yang diguna pakai dalam penyelidikan Islam kini terutamanya zakat dan waqaf mengguna pakai definisi yang hanya melihat perkara zahir iaitu kekurangan sumber material. Pada pendapat Muhammad Syukri Salleh (2013), perkara ini tidak menepati konsep-konsep yang ada dalam Islam serta hanya menguatkan sistem ekonomi *ethno-centric* barat. Oleh sebab menggunakan definisi, dan konsep-konsep barat, hasilnya hanya menguatkan sistem barat namun tidak dapat menyelesaikan masalah kemiskinan tersebut. Puncanya hanya melihat sifat material tetapi tidak melihat tahap keimanan dan ketaqwaan. Walaupun miskin, orang yang bertaqwa tidak akan susah dengan kemiskinannya. Sebaliknya sekaya mana

pun daripada sudut material, jika tidak bertaqwa belum tentu dia lebih senang daripada si miskin yang bertaqwa tadi.

PENUTUP

Daripada perbincangan di atas, sekurang-kurangnya dapat disimpulkan terdapat tiga kaedah *tasawwur al-mantiqi* yang boleh diaplikasi dan digunakan dalam penyelidikan Islam dan orang Islam. Pertama, kaedah menggambarkan sesuatu melalui *alfazh*, *mafhum* dan *masadaq*; kedua, kaedah mendapatkan gambaran menyeluruh melalui *nisbah*; dan ketiga, kaedah pendefinisian menurut ilmu mantik. Ketiga-tiga kaedah tasawwur ini, mempunyai signifikan yang tersendiri dalam memastikan atau sekurang-kurangnya membantu dalam menjalankan penyelidikan Islam supaya sekurang-kurangnya dapat memastikan setiap penyelidikan Islam kekal dalam tasawwur Islam.

BIBLIOGRAFI

Al-Quranul Karim.

‘Abd al-Latif Muhammad al-‘Abd (1978). *Manahij al-Bahth al-‘Ilmi*. Kaherah: *Maktabah al-Nahdhah al-Mishriyyah*.

‘Abdullah Muhammad al-Fallahi (2003). *Naqd al-‘Aql Baina al-Ghāzali wa Kant*. Beirut: *Majd*.

‘Ali ‘Abd al-Mu‘ti Muhammad (1977). *Al-Mantiq Wa Manahij al-Bahth al-‘Ilmi*. Iskandariah: *Dar al-Jami‘at al-Mishriyyah*.

‘Ali Sami al-Nashshar (2008). *Manahij al-Bahth ‘Inda Mufakkiri al-Islamiy*. Kaherah: *Dar al-Salam*.

‘Iwad Allah Jad Hijazi (1964). *Al-Murshid al-salim Fi al-Mantiq al-Hadis Wa al-Qadim*. Kaherah: *Dar al-Thibaah al-Muhammadiyah*.

Abdul Hadi al-Fadhli. (t.t). *Muzakkiroh al-Mantiq*. Iran: *Muassasah Dar al-Kitab al-Islami*.

Abdul Halim Mahmud. (1995). *Islam dan Akal*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

- Abdul Rahman Abdullah. (2005). *Wacana Falsafah Ilmu*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn Bhd.
- Abdul Rahman Abdullah. (2007). *Falsafah Dan Kaedah Pemikiran*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn Bhd.
- Abdul Wahhab Ibrahim. (1993). *Kitabah al-Bahs al-Ilmi Wa Masodir al-Dirosat al-Fiqhiyyah*. Jeddah: Dar al-Syuruk.
- Abu Abdullah Muhammad Ahmad Muhammad 'Ulaisy. (1877). *Idhah Ibda' Hikmah al-Hakim Fi Bayan Bismillahi al-Rahman al-Rahim*. Mesir: Matba'ah al-Wahbiah.
- Abu al-'Ala' 'Afifi (1948). *Mantiq al-Tawjihi*. Kaheraht: Matba'ah Lajnah al-Ta'lif wa al-Tarjamah.
- Adler, E. S. & Clark, R. (2008). *How It's Done: An Invitation to Social Research*. Belmont:
- Ahmad Damanhuri. (2006). *Idah al-Mubham Fi al-Ma'ani al-Sullam*. Beirut: Maktabah al-Ma'arif.
- Al-Ghazali, Abu Hamid. (1993). *Tahafut al-Falasifah*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Al-Ghazali, Abu Hamid. (2010). *Ihya al-Ulum al-Din*. Beirut: Dar Sodir.
- Al-Ghazali, Abu Hamid. (t.t). *Al-Mustasfa Min 'Ilmi al-Usul*. Beirut: Dar al-Arqam Bin Abi al-Arqam.
- Al-Habannakah, Abdul Rahman Hassan. (1993). *Dowabit al-Ma'rifah*. Damsyik: Dar al-Qalam.
- Al-Jurjani, Ali Muhammad al-Syarif. (1975). *Al-Ta'rifat*. Beirut: Maktabah Lubnan.
- Al-Muhasibi, al-Harith Ibn Asad. (1971). *Al-Aql Wa Fahmi al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Al-Qardhawi, Yusuf. (1998). *Al-Qur'an Berbicara Tentang Akal dan Ilmu Pengetahuan*, terj. Abdul Hayyie al-Kattani, Irfan Salim & sochimien MH. Jakarta: Gema Insani Press.
- Al-Quasini, Hassan Darwish. (t.t). *Syarh 'Ala Matn al-Sullam Fi al-Mantik*. Rabat: Maktabah Dar al-Iman.
- Al-Sa'diy, Abdul Malik Abdul Rahman. (2007). *Syarh al-Nasafiyah Fi al-Aqidah al-Islamiyah*. Amman: Matba'ah al-Azhar.

- Al-Shanqiti, Muhammad Bin Mahfuz Bin Mukhtar Fal. (2007). *Al-Dhau al-Masyriq Ala Sullam al-Mantiq*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Al-Syatibi, Abu Ishak. (1994). *al-Muwafaqat*. Beirut: Dar al-Ma'rifah.
- Blaikie, Norman. (2008). *Analyzing Quantitative Data*. London: Sage Publication Ltd.
- Blaikie, Norman. (2009). *Designing Social Research*. Cambridge: Polity Press.
- Boyd, Robert. (2003). *Critical Reasoning And Logic*. New Jersey: Pearson Education Inc.
- Fadzila Azni Ahmad. (2010). *Kaedah Pengurusan Institusi-Institusi Pembangunan Berteraskan Islam di Malaysia- Pemenang anugerah Tesis Doktor Falsafah Terbaik Tan Sri Muhyiddin Mohd Yassin 2009*. Shah Alam: Pusat Penerbitan Universiti (UPENA), Universiti Teknologi MARA.
- Farid al-Ansari. (2008). *Abjadiyyat al-Bahs Fi Uhum al-Syar'iyyah*. Amman: Dar al-Hameed.
- H. Syukriadi Sambas. (2003). *Mantik Kaidah Berpikir Islami*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.
- Hamidah Abdulhamid. (1991). *Pengantar Logik*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ibn al-Sikkit (1987). *Ishlah al-Mantiq*. Kaherah: Dar al-Ma'arif.
- Ibn Taimiyyah (2005). *Al-Radd 'ala al-mantiqiyyin*. Beirut: Muassasah al-Rayyan.
- Ibnu Sina. (1992). *Al-Najat Fi al-Mantiq Wa al-Ilahiyyat*. Beirut: Dar al-Jil Li al Nashr Wa al-Tauzi'.
- Johnson, Robert M. (2007). *A Logic Book*. California: Thomson Learning.
- Kahane, Howard & Cavender, Nancy. (2002). *Logic And Contemporary Rhetoric*. California: Thomson Learning.
- Kelley, David. (1998). *The Art Of Reasoning*. New York: W.W. Norton Company & Inc.
- Louay Safi. (1996). *The Foundation Of Knowledge-A Comparative Study In Islamic and Methods Of Inquiry*. Kuala Lumpur: International Islamic University Malaysia Press.
- Mohd Shukri Hanapi (2013). "From Jahiliyyah to Islamic Worldview: In Search of an Islamic Educational Philosophy". *International Journal of Humanities and Social*

Science, Vol. 3 No 2 (Special Issue- January 2013). Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 46.

■ Muhammad Muhammad Amziyan. (1991). *Manhaj al-Bahs al-Ijtimaie Baina al-Wad'iyyah Wa al-Mi'yariyyah*. Virginia: al-Ma'had al-'Alami al-Fikr al-Islami.

■ Muhammad Syukri Salleh. (2003). *Tujuh Prinsip Pembangunan Berteraskan Islam*. Kuala Lumpur: Zebra Editions Sdn Bhd.

■ Muhammad Syukri Salleh. (2008). "Kaedah Penyelidikan Berteraskan Islam: Keperluan, Kedudukan dan Hala Tuju". *Pemikir*, Bil. 54, Oktober-Disember. hlm. 133-164. Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 8.

■ Muhammad Syukri Salleh. (2010). "Rethinking Wealth Management: An Islamic Preliminary View". *Workshop in Shariah Issues in Islamic Wealth Management*, Universiti Sains Islam Malaysia. Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 15.

■ Muhammad Syukri Salleh. (2011a). "Ke Arah Kaedah Penyelidikan Berteraskan Islam", dlm. Zakaria Bahari, et al., (Ed.). *Pengurusan Ilmu, Ekonomi Dan Pembangunan Berteraskan Islam*. Pulau Pinang: Penerbit Universiti Sains Malaysia.

Muhammad Syukri Salleh. (2011b). "Aliran Pemikiran Ekonomi Islam Melayu, Universiti Sultan Zainal Abidin. Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 24.

Muhammad Syukri Salleh. (2012a). "Islamic Marketing: In Search Of Its Meaning". *Konferensi Internasional di Alam Melayu*, anjuran Program Pasca Sarjana UIN Sunan Gunung Djati Bandung dengan kerjasama Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaysia, di Gedung Merdeka Bandung, Indonesia, 20-22 November. Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 20.

Muhammad Syukri Salleh. (2012b). "Islamic Economics Revisited: Recontemplating Unresolved Structure And Assumptions". *The eight International Conference On Islamic Economics And Finance: Sustainable, Growth and Inclusive Economic Development From an Islamic Perspective, Doha, Qatar*. Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 21.

Muhammad Syukri Salleh. (2012c). "Human Account in Development Studies: An Islamic Analysis". *The Second SOASCIS International Conference: Transmitting Spiritual and Moral Values Across Generations in 21st Century: The Challenges to Muslim Education*, Sultan Omat Ali Saifuddin Centre For Islamic Studies (SOASCIS), Universiti Brunei Darussalam, Brunei. Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 43.

Muhammad Syukri Salleh. (2013a). "Six Challenges For Future Research In Islamic Economics". *The Brunei Times*, 5-6 Februari. *The 2nd International Conference*

on Islamic Economics, Kuliyyah of Islamic Economics and Management Science, International Islamic University Malaysia. Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 45.

- Muhammad Syukri Salleh. (2013b). "Concepts in Islamic Economics Revisited: The Case of Poverty". *Proceedings pada Workshop On Basic Concepts and Thoughts in Islamic Economics*, anjuran ILKE Association of Science Culture Education, Association of Entrepreneurship and Business ethics (IGIAD) dan Scientific Studies Association (ILEM) di Istanbul, Turki, 2-3 Mac. Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 48.
- Muhammad Taqiy al-Mudarrisi. (1992). *Al-Mantiq al-Islami: Usuluhu Wa Manahijuhu*. Kaherah: *Dar al-Bayan Li al-Tiba'ah Wa al-Nashr*.
- Murtada Mutahhari. (2011). *Al-Mantiq*. Beirut: *Dar al-Walaa*.
- Neuman, W. Lawrence. (2006). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Boston: Allyn and Bacon.
- Sabitha Marican. (2005). *Kaedah Penyelidikan Sains Sosial*. Petaling Jaya: Pearson Malaysia Sdn Bhd.
- Saed Fudah. (2002). *Tad'im Mantiq*. Amman: *Dar al-Razi*.
- Saed Fudah. (t.t). *Al-Muyassar syarh li Matn al-Sullam al-Munawwaraq*. T.t: t.penerbit.
- Syed Muhammad Dawilah al-Edrus. (1992). *Islamic Epistemology: An introduction to the theory of knowledge in al-Qur'an*. Cambridge: The Islamic Academy.
- Yan Piaw, C. (2006). *Kaedah dan Statistik Penyelidikan: Kaedah Penyelidikan*. Malaysia: McGraw-Hill Education.

6

UNIVERSITY OF THE PHILIPPINES

7th

THE 7th ISDEV

INTERNATIONAL

SYMPOSIUM ON DEVELOPMENT

MANAGEMENT CONFERENCE

2010-2011

TOVARIS SEMINAR
Research Network

UNIVERSITY OF THE PHILIPPINES

University of the Philippines
Diliman, Quezon City